

A comparative study of personality in the Qur'an and management knowledge

(Received: 06/02/2022- Accepted: 18/05/2022)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.24765317.2022.6.2.9.7>

Ali Asghar Shoaie¹

Abdalmomen Hakimi²

Abstract

The subject of personality is one of the most important topics in anthropology.

The Holy Qur'an refers to the formation of human behavior based on his personality and considers that having a healthy society requires people with a balanced personality. Using a comparative method, this research has explored personality from the perspective of the Holy Quran and management knowledge.

The findings of this study indicate that the new management knowledge in the study of personality pays attention only to physical-biological factors and has neglected the psychological aspect of human beings and has neglected it. This naturally gives a vague and inaccurate picture of a healthy personality. Therefore, the Holy Quran, in addition to accurately revealing the components, dimensions and manifestations of a healthy personality and its balanced characteristics and criteria, has shown a balanced personality by taking a middle path and creating a balance between the material and spiritual aspects of man. The Holy Qur'an refers to "personality" with the word "shakleh" meaning the properties of the flesh, which is the infrastructure and cause of human behavior, part of which is the internal dimensions and part of which is the external dimensions of man. Internal dimensions, non-acquired; But they are contextual and their role-playing is potential, but the external, acquired and constructive dimensions of the personality are actual, on which the explanation, change, adjustment, control and prediction of human behaviors depend.

Keywords: Quran, management, structure, personality, personality dimensions.

دانشنامه علمی مطالعات تحقیقی قرآن پژوهی

سال ششم

شماره دوم

پیاپی: ۱۲

پاییز و زمستان

۱۴۰۰

1. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, University of Holy Quranic Sciences and Education, Qom, (Corresponding Author), Iran. shoaei114@gmail.com

2. PhD student in Quran and Management Sciences, Al-Mustafa International Society, Qom, Iran. f.aaraji26@ut.ac.ir

بررسی تطبیقی شخصیت در قرآن و دانش مدیریت

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۸)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.24765317.2022.6.2.9.7>

علی اصغر شعاعی^۱

عبدالمؤمن حکیمی^۲

چکیده

موضوع شخصیت از مهم ترین مباحث انسان شناسی است. قرآن کریم در مورد شکل گیری رفتار آدمی بر اساس شخصیتش اشاره نموده و برخورداری از جامعه سالم را مستلزم داشتن افرادی با شخصیتی متعادل می داند. این تحقیق با کاربست روش تطبیقی، شخصیت را از منظر قرآن کریم و دانش مدیریت به کاوش گرفته است. یافته های این پژوهش بیانگر آن است که دانش مدیریت جدید در مطالعه شخصیت تنها به عوامل جسمی - بیولوژیک توجه می کند و جنبه روحی و روانی انسان را کنار گذاشته و از آن غفلت کرده است. این امر، طبیعتاً تصویری مبهم و غیردقیق از شخصیت سالم به دست می دهد. لذا قرآن کریم، علاوه بر آشکارسازی دقیق مؤلفه ها، ابعاد و جلوه های شخصیت سالم و ویژگی ها و ملاک های تعادل یافته آن، با در پیش گرفتن راه میانه ای و ایجاد تعادل میان جنبه های مادی و معنوی انسان، شخصیتی متعادل را نشان داده است. قرآن کریم، از «شخصیت» با واژه ی «شاکله» به معنای ملکات نفسانی یاد کرده که به مثابه ی زیرساخت و علت بروز رفتارهای انسان است که بخشی از آن را ابعاد درونی و بخشی را ابعاد بیرونی انسان تشکیل می دهد. ابعاد درونی، غیر اکتسابی؛ اما بسترآفرین بوده و نقش آفرینی آن ها به صورت بالقوه است، ولی ابعاد بیرونی، اکتسابی و سازنده شخصیت بالفعل است که تبیین، تغییر، تعدیل، کنترل و پیش بینی رفتارهای انسان وابسته به آن ها است.

واژگان کلیدی: قرآن، مدیریت، شاکله، شخصیت، ابعاد شخصیت.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران، (نویسنده مسؤول).

shoei114@gmail.com

۲. دانش آموخته دکتری رشته قرآن و علوم گرایش مدیریت، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

f.aaraji26@ut.ac.ir

مقدمه

در میان موجودات متنوعی که در نظام هستی زندگی می‌کنند، انسان موجود بسیار پیچیده‌ای است که از یکسو مورد ستایش (بقره/۳۱-۳۴؛ احزاب/۷۲) و جانب دیگر مورد نکوهش (انعام/۱۷۹) آموزه‌های وحیانی قرار گرفته است. زمانی که در مقام ستایش قرار دارد، او را بالاتر از از فرشته (بقره/۳۳-۳۱)، خلیفه الله (بقره/۳۴)، مسجود فرشتگان ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا﴾ (بقره/۳۴) و امانت‌دار الهی ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا﴾ (احزاب: ۷۲) و به هنگام نکوهش، او را پست‌تر از چارپایان ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ (انعام/۱۷۹) معرفی کرده است. در قرآن کریم از او با اوصافی مانند جاهل ﴿إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (احزاب/۷۲)، ناسپاس ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ﴾ (حج/۶۶)، ستمکار ﴿إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا﴾ (احزاب/۷۲)، سیری‌ناپذیر ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خَلِيقٌ هَلُوعًا﴾ (معاذ/۱۹)، تنگ‌چشم ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا﴾ (اسراء/۱۰۰)، شتابزده ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ غَجُولًا﴾ (اسراء/۱۱)، فخر فروش ﴿إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ﴾ (هود/۱۰) و مانند آن را معرفی کرده است. قرآن کریم در مورد شکل‌گیری رفتار آدمی بر اساس شخصیتش اشاره نموده است: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ...﴾؛ بگو: هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می‌کند...» (اسراء/۸۴). «شاکله» به معنای خوی و روشی است که اخلاق را شکل می‌دهد (طوسی، بی‌تا: ۶/۵۱۴؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۳۳). از این‌رو مؤمن و کافر طبق طبیعت و خوی و منش خود رفتار می‌کنند. (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶/۶۷۳) تأکید قرآن کریم و پیامبر اسلام (ﷺ) و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) بر شناخت خویشتن و اصلاح نفس بوده است، تا آن‌جا که برای وصول به خداشناسی، خودشناسی را مقدمه لازم معرفی کرده‌اند: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۵۸۸).

در دانش مدیریت، شخصیت انسان از اهمیت بالایی برخوردار است. زیرا از سویی تأثیر به‌سزایی در چگونگی فهم، ارزیابی و واکنش فرد در مواجهه با محیط دارد (مورهد و گریفین ۱۳۸۸: ۸۱) و سوی دیگر، رفتارهایی که در سازمان اتفاق می‌افتد، چالش و تهدیدی برای مدیران سازمان به‌شمار می‌آید که کنترل آن‌ها مبتنی بر معرفت، بر تفاوت‌های شخصیتی افراد سازمان است. زیرا رفتارها، دارای علت و منشأ هستند که محل شناخت آن در شخصیت انسان است و از همه مهم‌تر، هر فرد سازمانی از ویژگی‌های منحصر به فرد به‌خود و از ظرفیت‌های خاصی برخوردار است که می‌بایست متناسب با آن با وی رفتار کرد (وی ریچ و کونتز، ۱۳۸۸: ۵۰۶).

آنچه افراد را از یکدیگر متمایز می‌سازد و ارزش ذاتی و مقام حقیقی هر کس را نمایان می‌کند، «شخصیت» آنهاست؛ با آن‌که اشخاص از لحاظ صفات نوعی و واکنش‌هایی

که در میان مردم مشترک است و از جنبه عمومی حیات اجتماعی، به یکدیگر شبیه هستند، در عین حال، از نظر خصایص طبیعی و تربیتی، هر کس دارای ویژگی‌های اختصاصی و صفات معینی است که وی را از سایر هم‌نوعانش جدا می‌سازد (فرامرزی، ۱۳۸۸: ۳۰).

بنابراین با شناخت شخصیت:

۱. میل به حقیقت‌جویی در خویشتن بیشتر می‌شود و در واقع نوعی شناخت خود محسوب می‌شود. یعنی انسان زمانی می‌تواند از مرز حیوانی به قلمرو انسانی بگذرد که بتواند شخصیت خود را برای خویشتن مطرح سازد (حقانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۲۴۰).

۲. شناخت دیگران، موجب می‌شود تا در ارتباط متقابل با آنان موضع‌گیری‌های مناسب و آگاهانه ایجاد شود (کریمی، ۱۳۷۸: ۷).

۳. شناخت شخصیت به پیشگیری و درمان برخی ناهنجاری‌های اخلاقی و... کمک می‌کند.

۴. با مطالعه موضوع شخصیت، این امکان فراهم می‌شود که راه‌های مناسبی برای تربیت، هدایت، آموزش و حتی پیشگیری از برخی مسائل رفتاری و اخلاقی در پیش گرفته شود (حقانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۲۴۰).

در این پژوهش با بررسی مفهوم شخصیت از منظر قرآن کریم و دانش مدیریت تلاش می‌شود تا شخصیت را به دقت مورد بررسی قرار داده و از این رهگذر به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ داده شود.

۱. شخصیت از دیدگاه قرآن و دانش مدیریت چیست؟

۲. ابعاد شخصیت از منظر قرآن کریم و علم مدیریت چند دسته هستند؟

۳. وجوه تفوق شخصیت‌شناسی از دیدگاه قرآن بر دانش مدیریت کدامند؟

افزون بر آن، موضوع از آن جهت اهمیت پیدا می‌کند که در سازمان‌های اسلامی، درک پیچیدگی‌های رفتاری کارکنان مسلمان و بهره‌گیری از رفتار صحیح در برابر آنان، دارای حساسیت ویژه‌ای است. از این‌رو، ضروری است که مدیران سازمان‌های اسلامی برای شناخت و پیش‌بینی رفتار کارکنان سازمان خود، ابعاد معنوی و ارزش‌ها و ساختارهای ذهنی آن‌ها را که متأثر از نظام ارزشی حاکم است بشناسند و به مبانی فکری و ایدئولوژیکی آنان توجه کنند. به تبع با عنایت به تفاوت میان نظام ارزشی جامعه‌ی اسلامی با جوامع دیگر، رفتار کارکنان سازمان‌های اسلامی مبتنی بر پیش‌فرض‌هایی است که نوع رفتار آنان را با رفتار کارکنان سازمان‌های غیر اسلامی متفاوت می‌سازد و چنین تفاوت را باید در زیر ساخت‌های شخصیت کارکنان سازمان‌های اسلامی جستجو کرد. این مسئله مهم، پژوهشگران و اندیشوران مسلمان را مکلف می‌سازد تا در موضوع

رفتار کارکنان سازمان با رویکرد اسلامی پژوهش و تحقیق کنند. بنابراین با توجه به نقص دانش رایج از حل معمای شخصیت انسان و جامعیت و عظمت وجودی قرآن که نیازهای مدیریتی و هدایتی انسان را به درستی و دقیق بیان کرده است، بی‌تردید به تبیین یکی از مهم‌ترین ابعاد وجودی انسان، یعنی شخصیت نیز پرداخته است. از این‌رو، نگارنده مقاله حاضر با روش تفسیر موضوعی برون قرآنی (استنتاجی)، با هدف دست یازیدن به مفهوم و نقش شخصیت در رفتار کارکنان سازمان از منظر آموزه‌های قرآن، تلاش می‌کند زمینه ورود اثربخش آموزه‌های وحیانی در متن زندگی سازمانی و فرآیندهای مدیریتی را با رویکرد علمی فراهم کرده و مسئله حیاتی جدیدی را پیش روی اندیشمندان حوزه قرآن و علوم قرار دهد.

پیشینه تحقیق

موضوع شخصیت در دانش‌های متعدد مثل علوم سیاسی، تربیتی و مدیریت مورد کنکاش قرار گرفته است. هرچند خاستگاه آن دانش روان‌شناسی دانسته شده است. نزدیک به این موضوع مقاله‌هایی نیز به رشته تحریر در آمده است که برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

به عنوان نمونه، یک پژوهش با عنوان «شخصیت‌شناسی و ارتباط آن در رفتار سازمانی» توسط عبدالعلی‌پور و بساک (۱۳۹۹) انجام شده است که در آن، به اهمیت و جایگاه تفاوت‌های فردی و ویژگی‌های شخصیتی کارکنان در سازمان‌ها می‌پردازد. در پژوهش دیگر با عنوان «فهم رفتار سازمانی مبتنی بر فقه»، منطقی و دیگران (۱۳۹۸) به شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری رفتار افراد در سازمان اشاره می‌کنند. عنوان تحقیق «بررسی دیدگاه علامه طباطبائی در تفسیر مفهوم شاکله و الزامات تربیتی آن در تفسیر المیزان»، موضوع تحقیق سلمان ماهینی و فرامرز قراملکی (۱۳۹۴)، است که نشان می‌دهد علامه طباطبائی در تفسیر شاکله، دیدگاه ملکه انگاری را مد نظر قرار داده و سلامت نفس، رشد و کمال آن را در گرو شاکله دانسته است. بر اساس تفسیر وی، با شناخت شاکله، به مثابه‌ی زیرساخت و علت درونی رفتار، تربیت به منزله‌ی تغییر این زیرساخت تلقی، و تغییر رفتار از طریق آن جستجو می‌شود. توجه به این سطوح ناپیدای رفتار، برخلاف سنت رایج معطوف به تغییر ظاهری رفتار، نوعی ژرف‌نگری در تبیین رفتار و تغییر آن است که به اثربخشی تربیت می‌انجامد. علامه، با اثبات در حد اقتضاء بودن تأثیر شاکله در رفتار، شبهه جبری بودن رفتار را رد می‌کند و عمل برخلاف شاکله و تغییر آن را دشوار، ولی ممکن می‌داند.

در مقاله موسوی جلال و ملکی (۱۳۹۳) با عنوان «شاخصه‌های رفتار سازمانی از نگاه قرآن»، پیامبر به عنوان بهترین الگو برای رفتار عملی مدیریت در جامعه معرفی شده

است. در نظر نویسندگان، مدیریت قرآنی مدیریتی عملی، متمرکز، مشاوره‌جویانه، باز و آزاد است. ارتباطات در رفتار عملی مدیریت بسیار موثر است و برای تقویت زیرساخت‌ها و ارزش‌ها و هدف‌های سازمان، باید دارای الگو و مشخصه‌ای باشند که قرآن اصولی را برای آن بر می‌شمرد. در رفتار عملی مدیریت نظارت اسلامی، دو فرایند درونی و بیرونی را همزمان با هم در نظر دارد که آیات قرآن آن را بازگو می‌کند که بر مدیر هیچ چیز نباید پنهان بماند. برای این که مدیر بتواند از درجه علمی و تعهد افراد استفاده کند، مشورت و تیم‌گرایی را معرفی می‌کند.

در تحقیق دیگر با عنوان «تبیین مدل سیستمی رفتار انسان از منظر قرآن کریم»، رضاییان و نیسیانی (۱۳۹۲) با کاربرست روش تحقیق موضوعی قرآن کریم، نگاهی نظام‌مند به رفتارهای انسان از منظر قرآن دارند. از نظر آن‌ها، هر چه با دقت بیشتری در آیات مربوط به رفتارهای انسان تدبیر شود، وجود ارتباطاتی نظام‌مند میان آن‌ها مشخص‌تر می‌شود. در مقاله یاد شده، به موضوعاتی مانند ویژگی‌ها و ساختار محیط انسان، ویژگی‌های موجود در خود انسان، چگونگی رابطه انسان و محیط طبیعی خود، و چگونگی رابطه انسان و دیگران پرداخته شده است.

در پژوهش دیگر با عنوان «مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام»، جاسبی و محمد نوربخش لنگرودی (۱۳۷۶) به تبیین مبانی رفتار انسان از سه منظر متفاوت پرداخته است. اول؛ دیدگاهی که جنبه‌های غیراکتسابی را مبانی رفتار انسان دانسته، دوم؛ دیدگاهی که از نقطه نظر عوامل اکتسابی سعی در تبیین رفتار دارد و سوم؛ با استفاده از آیات و احادیث، عوامل مؤثر بر رفتار و به وجود آورنده آن (شاکله) بررسی شده و عواملی مانند نیت، مذهب و خلق و خوی انسانی در این زمینه به بحث گذاشته شده و پس از آن، در مورد عواملی مثل فطرت، اختیار، و محیط که بر عوامل فوق تأثیرگذار است تبیین شده و در آخر، با بهره‌گیری از مطالب گفته شده، با ارائه‌ی مدلی، مبانی رفتار انسانی را از دیدگاه اسلام به تصویر کشیده است.

درباره موضوع شخصیت‌شناسی و بررسی انواع شخصیت از منظر قرآن کریم، کتاب‌های روان‌شناسی و تفسیری متعددی تدوین و تألیف شده است، از جمله: بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی نوشته محمدرضا سالاری‌فر (۱۳۹۰)، قرآن و روان‌شناسی به قلم محمد عثمان نجاتی (۱۳۸۸)، الإنسان فی الاسلام و الإنسان المعاصر نوشته عبدالغنی عبود (۱۹۷۸م)؛ النماذج الإنسانية فی القرآن الکریم به قلم احمد محمد فارس، فی ظلال القرآن به قلم سید قطب (۱۳۸۹)؛ مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) به قلم محمد بن عمر فخرالدین رازی (۱۴۲۰ق). همچنین مقالاتی در مورد این موضوع نیز نگاشته شده است؛ از جمله: مفهوم‌شناسی تطبیقی عزت نفس در قرآن و روان‌شناسی

انسان گرا، نوشته روح الله محمدعلی نژاد عمران و پیمان کمالوند (۱۳۹۵)؛ بخشش از دیدگاه روان شناسی و قرآن کریم، به قلم حمیدرضا ایمانی فر، جمیله فاطمی و فاطمه امینی (۱۳۹۱) و تأثیر خانواده، محیط و اراده، در شکل گیری شخصیت انسان از منظر امام علی (علیه السلام)، نوشته فاطمه علایی رحمانی و زینب سالاری (۱۳۹۳). لیکن هیچ کدام از پژوهش های مذکور در باب شخصیت و ابعاد آن از منظر بررسی تطبیقی قرآن کریم و علم روان شناسی به صورت مستقل نگاشته نشده است. به همین دلیل، این عنوان یکی از موضوعات جدی و قابل مطالعه است.

اما تفاوت این مقاله با نگاشته های یاد شده آن است که در این مقاله با رویکرد انتقادی و در حوزه خاص دانش سازمان و مدیریت، موضوع نقش شخصیت در رفتار کارکنان سازمان به بحث گذاشته و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. از این رو، شاید اولین رهیافت در مورد تبیین نقش شخصیت در رفتار کارکنان سازمان از منظر قرآن کریم است که تقدیم جامعه بزرگ قرآن و علوم می گردد.

مفهوم شناسی

۱- شخصیت

با وجود آن که ماهیت شخصیت، مثل خود ماهیت انسان، دارای اهمیت زیادی است و در دانش رفتاری به خصوص مدیریت از آن بحث شده است، ولی تعریف قابل قبولی از آن ارائه نشده است. زیرا به گمان برخی که دنیای درون انسان اصیل و رفتارها در سایه ی چنین بینشی تفسیر شده است. برخلاف آن، عده ای عالم اندرون انسان را فارق از رفتارهای او مطالعه پذیر ندانسته و هر چیزی را در کنش ها و واکنش های انسان تفسیر کرده اند. (احمدی، ۱۳۹۱: ۱۰ - ۹) از این رو، مفهوم شخصیت با توجه به دیدگاه های علوم رفتاری به ویژه روان شناسی و مدیریت مختلف است و هریک به شکل خاص خود از آن تعریفی ارائه داده اند. (کریستنسن و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۶۷)

۱-۱- معنای لغوی

شخصیت در لغت عبارت است از: شرافت، رفعت، بزرگواری، مرتبه و درجه، صاحب وجودی، وجود، منش، ملاطفت، نجابت (دهخدا، ۱۳۷۷: ۹/۱۴۱۸۳؛ معین، ۱۳۷۵: ۲/۲۰۳۲). قرآن کریم نیز واژه شخصیت را با الفاظی مانند شاکله، قلب، صدر، نفس، عقل و روح به کار برده است. (سالاری فر، ۱۳۹۰: ۷۷)

۱-۱- معنای اصطلاحی

برای «شخصیت» از منظر اصطلاحی تعریف های مختلفی از سوی اندیشوران ذکر

شده تا جایی که آلپورت در (۱۹۴۹م) پنجاه تعریف برای آن ذکر کرده است (مایلی، ۱۳۸۰: ص ۱۵). شخصیت به معنای ذات هر شخص و خلق و خوی مخصوص هر کس می باشد. به عبارت دیگر، شخصیت عبارت است از: مجموع نفسانیات هر فرد. (دهخدا، ۱۳۴۱: ۲۷۹/۳۰) در اصطلاح علمی، شخصیت به مجموعه‌ای از ویژگی‌های نفسانی اعم از افکار، عواطف، احساسات و... اطلاق می شود و دارای دو رکن به نام وحدت و هویت است. وحدت از آن جهت است که ویژگی‌های نفسانی او دارای سلسله واحدی است که انسان را قادر می سازد تا چند معنا را با یک عمل ذهنی مقایسه کرده و در مقابل هم قرار دهد. هویت اشاره می کند به این که انسان می تواند وحدت یاد شده را در مسیر زمان حفظ کرده، به گونه‌ای که همان فرد روز، هفته، ماه و یا سال پیش و یا روز و سال بعد است. افزون بر آن، این مهم را نیز می داند که مثل تفاوت جسمانی، از جهت معنوی و ویژگی‌های اخلاقی نیز از دیگران متمایز است (مان، ۱۳۴۹: ۱۵۰ - ۱۴۹؛ جلالی، ۱۳۴۷: ۴۲۸). شخصیت در زبان لاتین «پرسونالیت» و در زبان انگلوساکسون «پرسونالیتی» خوانده می شود که از ریشه لاتین «پرسونا» گرفته شده است.

در یک تعریف دیگر، شخصیت را مرکب از خصوصیات مختلف جسمی، روحی، اجتماعی و زیستی معرفی کرده است که به تدریج در هر فردی به وجود می آید و به فرد می آموزد که چگونه با دیگران و محیط از نظر عاطفی و احساسی رفتار کند (محسنی، ۱۳۵۷: ۴۴۷). در یک تعریف نسبتاً جامع آن را مجموعه‌ای از اجزای سازمان یافته می داند که از ویژگی‌های نسبتاً ثابت که استمرار دارد تشکیل شده و می تواند هر شخصی را از دیگران متفاوت سازد (شاملو ۱۳۷۴: ۱۳).

به صورت کلی می توان گفت، شخصیت هر انسانی دارای پیچیدگی خاص به خود است تا جایی برخی آن را پدیده‌ی ناشناخته دانسته اند، ولی از منظر آموزه‌های وحیانی که از ویژگی (تَبَيَّنَ الْكُلُّ شَيْءٍ) (نحل/۸۹) برخوردار است، می توان آن را تبیین و معرفی کرد (وطن دوست، ۱۳۹۰: ۱۴). قرآن در آیات فراوانی به تفاوت‌های فردی موجود مردم اشاره کرده است. آیات مذکور، گویای این مسئله است که مردم از نظر عوامل وراثتی، محیطی، جسمانی، روانی و عقلانی، علم و حکمت، ثروت و مایملک و نفوذ اجتماعی تفاوت‌هایی با هم دارند. طبیعتاً وجود این تفاوت‌های فردی، واکنش‌های مختلفی را در رفتارهایشان خواهد داشت.

۲- مدیریت

از مدیریت تعریف‌های مختلفی ارائه شده است. لوئیس آلن (۱۹۵۸)، مدیریت را آنچه که یک مدیر به انجام آن مبادرت می ورزد توصیف کرده است. (Louis A. Allen, ۱۹۵۸: ۴) جورج تری معتقد است که مدیریت یک فرآیند مجزا شامل برنامه‌ریزی، سازماندهی،

پیاده‌سازی و کنترل است که در جهت تعیین و تحقق اهداف از طریق به کارگیری افراد و منابع صورت می‌پذیرد. (Rajapaksa Satya Raju, R, ۲۰۰۶: ۸) از نظر جمیز لاندی، مدیریت به طور اساسی متشکل از وظایف برنامه‌ریزی، هماهنگ‌سازی، ترغیب و کنترل تلاش‌های دیگران به سمت اهداف مشخص است. اساس مدیریت آن چیزی است که مدیر انجام می‌دهد. مدیریت برنامه‌ریزی، اجرا و کنترل است. (Rajan Mishra, ۲۰۰۸: ۲۰۱) در مجموع و در یک تعریف واحد و یکپارچه می‌توان مدیریت را علم، هنر و تخصصی دانست که در آن یک مدیر، طی یک فرآیند اجتماعی متشکل از برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت، سرپرستی، ترغیب و کنترل به جهت‌دهی فعالیت افراد و پرسنل می‌پردازد و با رهبری و تصمیم‌گیری در مورد فعالیت‌ها و امور و یکپارچه کردن آنها سعی دارد تا به صورت بهینه و با کمترین صرف هزینه به خدمت رسانی و تحقق اهداف از پیش تعیین شده در سازمان دست یابد.

ابعاد شخصیت از دیدگاه قرآن کریم و مدیریت

قرآن کریم با روشی معجزه آسا از نظر ایجاز و دلالت، به دسته‌بندی و تقسیم ابعاد شخصیت بر اساس ملاک عقل و هوای نفس به سه مرحله نفس «أماره به سوء» (یوسف/۵۳)؛ «نفس لوامه» (قیامت/۲-۱) و «نفس مطمئه» (فجر/۲۷-۲۸) اشاره کرده است. این مفاهیم سه‌گانه نفس را می‌توان حالت‌هایی در نظر گرفت که در اندرون شخصیت هر فردی بین ابعاد مختلف و کشش‌های مادی و معنوی تضادی وجود دارد که ساختار هر شخصیتی از آن گذر می‌کند. نظریه‌پردازان مدیریت در قرن حاضر کوشیده‌اند تا شخصیت‌های افراد را به چند نوع تقسیم نمایند، در این تقسیم بندی، تشابه و تفاوت آنها و همچنین خصیصه‌های عمومی‌ای که آنها را از هم جدا می‌کند و نیز مراحل مختلف رشد شخصیت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- ابعاد شخصیت از دیدگاه قرآن کریم

قرآن کریم برای رشد شخصیت بر اساس ملاک عقل و هوای نفس سه مرحله قائل است: مرحله نفس اماره (إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ) (یوسف/۵۳)، مرحله نفس لوامه (وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ) (قیامت/۲) و مرحله نفس مطمئه (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ) (فجر/۲۷) (احمدی، ۱۳۹۱: ۱۷۲). از دیدگاه شرع مقدس اسلام، انسان با مجموعه‌ای از خواست‌ها و تمایلات به دنیا آمده و زندگی خویش را ادامه می‌دهد. به مجموعه تمایلات و خواسته‌هایی که انسان به انگیزه لذت‌جویی آنی یا گریز از اله، از خود بروز می‌دهد «هوای نفس» گفته می‌شود. هوای نفس ممکن است برای ارضای خویش از شیوه‌های پیچیده‌ای همچون پیش‌بینی آینده، توجه به مقررات اجتماعی و اخلاقی و

گاه منطقی نیز استفاده نماید؛ ولی در مجموع به دنبال ارضای خویش و کسب لذت و نیز فرار از الم است. در مراحل از زندگی، «عقل» که موهبتی الهی است و در طبیعت آدمی به ودیعت گذاشته شده است، به عنوان قوه تشخیص و هدایت و تأمین سعادت اخروی سر برون آورده و بر رفتار آدمی تأثیر می‌گذارد. این عقل به کمک تجربه و علم می‌تواند غنی شده و رفتار انسان را هر چه بیشتر و بهتر راهبری نماید. هنگامی که عقل در نفس آدمی نضج گرفته و به رشد نسبی خود برسد، انسان می‌تواند به کمک آن، مسائل مختلف را تشخیص داده و درست را از نادرست و خوب را از بد تمیز دهد. بر اساس میزان قوت و قدرت و تسلطی که عقل بر نفس آدمی پیدا می‌کند، نفوس سه گانه بروز و ظهور می‌یابد (احمدی، ۱۳۹۱: ۱۸۴ - ۱۸۶). شایسته ذکر است که پس از گذشت چهارده قرن از نزول قرآن، شباهت‌های سطوح شخصیت از دیدگاه فروید و نفوس ثلاثه در قرآن مطرح گردید (حقانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۲۵۰).

۲- ابعاد شخصیت از دیدگاه مدیریت

بررسی ابعاد شخصیت در دو دانش روان‌شناسی به عنوان خاستگاه آن و دانش مدیریت در پاسخ به چگونگی شکل‌گیری شخصیت هر انسانی شکل گرفته (مورهد و گریفین ۱۳۸۸: ۸۱) تا از این رهگذر، پاسخ قانع‌کننده برای تبیین و پیش‌بینی رفتار افراد در سازمان به دست آورند. (همان، ۱۳۴)

از نگاه دانش روان‌شناسی، پایه‌گذار دیدگاه روان‌تحلیلی آن، آقای زیگموند فروید است (شولتز ۱۳۸۹: ۷). که شخصیت را متأثر از عوامل جبری و محدودیت اجتماعی دانسته است (شفیع آبادی ۱۳۶۵: ۵۱). از منظر وی عنصرهایی مانند «من»، «فرامن»، «سطح هوشیاری»، «ناهوشیار» ساختار شخصیت انسان را شکل می‌دهد (یان کریستنسن ۱۳۸۵: ۵۸۴). عوامل یاد شده باعث بروز رفتارهای متفاوت از انسان می‌شود. بر اساس این دیدگاه، راه دست یازیدن به شخصیت هر انسان، مطالعه تجربی رفتار آن‌هاست (استیونسن ۱۳۶۳: ۱۵۴)، اما کسانی که دیدگاه صفات تحلیلی دارند، شخصیت انسان را مرکب از خصوصیات فردی می‌دانند که نمایان‌گر شخصیت آدمی است (مورهد و گریفین ۱۳۸۸: ۸۳) و از منظر دیدگاه انسان‌تحلیلی که تا حدودی تصویر خوشبینانه به انسان دارد، او را یک پدیده‌ی فعال و خلاق دانسته که به رشد و خود شکوفایی علاقه دارد (نیک صفت ۱۳۸۲: ۱۸۹) که فرایند رشد و کمال انسان در ساختار ژنتیک که یک نقشه‌ی پیش ساخته است قرار دارد (شولتز ۱۳۸۹: ۴۲). برخی از اندیشمندان، این دیدگاه جهت‌گیری شناخت شخصیت انسان را به فعلیت رساندن استعدادهای بالقوه افراد دانسته (راجرز ۱۳۷۰: ۱۸۵) و خودشکوفایی را یک مسئله‌ی فطری برای انسان در نظر گرفته است (شاملو ۱۳۷۴: ۱۱۴).

در دانش مدیریت انسان اجتماعی در نظریه‌های انسان‌گرا که سازمان را پدیده فنی-اجتماعی دانسته (قلی‌پور ۱۳۸۰: ۶۲)، سه تئوریسین اصلی آن یعنی مک‌گریگور با ارائه تئوری x و تئوری y، دو دیدگاه متفاوت، شخصیت منفی (مفروضات تئوری x) و شخصیت مثبت (مفروضات تئوری y) دارد (وی ریچ ۱۳۸۸: ۵۰۹). بعد از وی، آبراهام مازلو با ارائه نظریه نیازها، تلاش کرده خودشکوفایی را محرک اصلی رفتارهای انسان معرفی کند (مازلو ۱۳۷۱: ۸۳) و در آخر کریس آرجیس با ارائه نظریه انسان سازمانی، کوشید بعضی از اقداماتی را که تحت تأثیر نظریه‌های سنتی مدیریت قرار داشت و با شخصیت افراد بالغ ناسازگار بود (رضائیان ۱۳۸۷: ۵۷) را تحلیل و در نظریه خود، مراحل رشد یعنی آنچه که روان تحلیل‌گران در نظر گرفته بودند با آنچه که صفات تحلیل‌گران قائل بودند، با یکدیگر ادغام کند (مورهد و گریفین ۱۳۸۸: ۸۴).

بر اساس مطالعات مختلفی که تا کنون در دانش روان‌شناسی و مدیریت در ارتباط با شخصیت انسان صورت گرفته است، زمینه‌های ساخت شخصیت انسان، محصول تعامل محیط با انسان است که در آن وراثت نیز نقش دارد که مجموعه‌ای از صفات با ثبات را برای یک فرد می‌سازد (استوتزل ۱۳۸۵: ۶؛ اتکینسون هلیگارد: ۳۵/۱؛ ویتن ۱۳۸۹: ۲۲۱). ویژگی‌های ساختاری منحصر به فرد هر انسانی ممکن است موروثی (ناآموخته) یا اکتسابی (آموخته) باشد. (شعاری نژاد ۱۳۸۵: ۴۱۹-۴۱۸) به دیگر سخن، شخصیت هر انسانی ممکن است در تعامل عوامل فطری و وراثتی با محیط زیست آن شکل بگیرد. (محمد زاده و مهرورزان ۱۳۷۵: ۱۰۱) از این رو، شخصیت افراد سازمانی مرکب از خصوصیات جسمانی و ذهنی (رضائیان ۱۳۸۱: ۱۹۷) است که توسط ارتباط متقابل وراثت و محیط شکل می‌گیرد و باعث تفاوت افراد می‌شود (ساعتچی ۱۳۸۳: ۵۶).

بررسی تطبیقی ابعاد شخصیت از دیدگاه قرآن کریم و مدیریت

از مقایسه‌ای که بین دیدگاه قرآن و اندیشمندان مدیریتی وجود دارد، می‌توان برداشت کرد که از منظر اندیشوران مدیریت، تصویری که قرآن از شخصیت انسان به رخ کشیده، تعامل و یا برخورد میان سه نفس (اماره، لواحه و مطمئنه) است. این تعامل میان ابعاد مادی و معنوی شخصیت انسان به وقوع می‌پیوندد که برآیند آن، حالت‌های سه نوع نفس یاد شده است (نجاتی، ۱۳۸۸: ۳۲۷).

برخی از اندیشوران تلاش کرده‌اند با بررسی ابعاد تشابه و اختلاف شخصیت‌ها، افراد سازمانی را از منظر شخصیتی به چند دسته تقسیم کرده که هر دسته‌ای آن، گروه معینی از ویژگی‌های متفاوت‌کننده را در بر می‌گیرد. بعضی، افراد را بر مبنای خصلت‌های بدنی و جسمی آنان به انواع گوناگون تقسیم کرده و بر این باورند افرادی که در یکی

از دسته‌های جسمانی شخصیت قرار گرفت، در ویژگی‌های جسمی نیز باهم شبیهند. برخی نیز انسان‌ها را بر مبنای ویژگی‌های روانی دسته‌بندی کرده‌اند (لازاروس، ۱۹۸۱: ۶۷ - ۶۲). دسته‌بندی‌های یاد شده که هر دسته شامل افراد با ویژگی‌های متشابه باشد، تلاشی در راستای توصیف شخصیت و رفتار افراد است، از باب نمونه زمانی که کسی قائل به انتساب فردی به یک نوع شخصیت خاصی شود، می‌تواند وی را توصیف کرده و رفتار او را تفسیر کند، چراکه می‌تواند نوع رفتاری که ممکن است در آینده از او سر زند پیش‌بینی کند (نجاتی، ۱۳۸۸: ۳۳۰؛ فرامرزی، ۱۳۸۸: ۵۵ - ۵۴). دانشمندان مسلمان، سراسر قلمرو اخلاقیات اسلامی را به سه منطقه عمده تقسیم نموده‌اند: مؤمن؛ کافر و منافق (فرامرزی، ۱۳۸۸: ۶۱؛ مطهری، ۱۳۸۶: ۱۲۵). شاخص‌ترین نماینده این طرز تفکر در اسلام «حسن بصری» است (ایزوئسو، ۱۳۶۰: ۲۲۴). سال‌ها بعد فخرالدین رازی در تفسیر کبیر خود می‌نویسد: مؤمن کسی است که قلب و وجدانش از نظر دینی پاک و نیک باشد. کافر کسی است که مشخصه عمده‌اش لجاجت در ایستادگی و امتناع از قبول ایمان است و منافق کسی است که وانمود به داشتن ایمان و اعتقاد می‌کند، اما در باطن ضد آن است (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲/۳۰۰). به نظر آیت‌الله جوادی آملی، تقسیم انسان‌ها به سه دسته مؤمن، کافر و منافق، تقسیمی طولی و محصول دو قضیه منفصله حقیقه است و آن این‌که: انسان یا با ظاهر و باطن خود دین را می‌پذیرد (مؤمن) یا با ظاهر و باطن آن را نمی‌پذیرد. چنین انسانی یا هم در ظاهر و هم در باطن دین را نفی می‌کند (کافر) یا باطناً دین را انکار و ظاهراً آن را می‌پذیرد (منافق). عکس قسم سوم نیز در حال تقیه فرض دارد؛ زیرا انسان در این حال دین را در باطن پذیرفته است گرچه در ظاهر، آن را نفی می‌کند: «... إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ...» ۱۴ این قسم در حقیقت جزو مؤمنانند، چنان‌که قسم سوم (منافقان) نیز در حقیقت از کافرانند (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۲/۲۵۰-۲۴۹). دلایل تفوق دیدگاه قرآن کریم بر دانش مدیریت

۱- مفهوم متفاوت

هرچند قرآن کریم تعریفی از واژه‌ی «شخصیت» ارائه نداده است، ولی یکی از آیاتی که بر مقصود از آن صراحت دارد این آیه مبارکه است: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ» (اسراء/۸۴)؛ بگو: هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می‌کند. واژه «شاکله» از «شکل» گرفته شده و به مفهوم بستن پای چارپایان است و به طنابی که به پای حیوان بسته می‌شود «شِکال» اطلاق شده است. (راغب اصفهانی ۱۴۱۲: ۴۶۲) در جدول ذیل مفاهیم اصلی شاکله ذکر شده است.

ردیف	مفهوم شاکله	صاحب نظر و منبع
۱	شبهات در هیئت و صورت، طبیعت، خلق و خوی	(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۶۲)
۲	مثل، مانند و شبیه بودن در حالات	(فراهیدی، ۱۴۱۰: ۲۹۵)
۳	مثل، مانند و شبیه بودن در حالات، نیت، طریقت، مذهب، طبیعت، مخلوط شدن، راه و روش	(واسطی زبیدی، ۱۴۱۴: ۳۸۰)
۴	طبیعت، نیت، طریقت، مخلوط شدن	(طریحی، ۱۴۱۶: ۴۰۲)
۵	مشابهت در طبیعت و وصف، مخلوط شدن	(فیومی، بی تا: ۳۲۱)
۶	ماده اصلی آن صورت با توجه به خصوصیات آن است، صفت و طبیعت الشاکله: الهيئة الإجمالية ذات خصوصیات ظاهریة، أو الطبيعة الباطنیة التي تقتضي تشکلا مخصوصا في الصورة، فإن الشکل الصوري أثر ما في الباطن من الصفات و الطبائع، فإن الإناء يترشح بما فيه، و الأعمال الظاهریة ترشحات مما في الباطن.	(مصطفوی، ۱۴۳۰: ۶ / ۱۳۱)

جدول ۱: مفاهیم لغوی شاکله

بر اساس بیان لغوبین، واژه شاکله دارای مفاهیمی همچون نیت، خلق و خوی، طریق، هیئت، طبیعت، صفت، مثل و مانند، مخلوط شدن است.

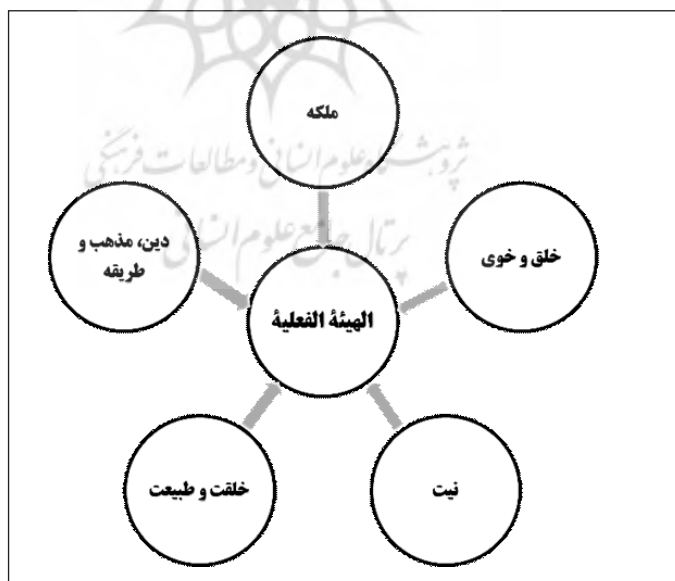
در قرآن کریم واژه‌ی «شاکله» در دو آیه آمده است (اسراء/ ۸۴؛ ص/ ۵۸)، ازاین رو، از نظر مفسرین «شاکله» در مفاهیم متفاوت به کار رفته است که خلاصه آن در جدول زیر آمده است.

ردیف	معارف استخراجی شاکله	مفسران و منابع تفسیری
۱	ملکه	(طباطبایی، ۱۴۱۷: ۹۰/۱۳؛ سبزواری نجفی، ۱۴۱۹: ۲۹۵/۱؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۳۹۱/۲۱؛ فضل الله، ۱۴۱۹: ۲۱۶/۱۴)
۲	مذهب و طریقت	(زحیلی، ۱۴۱۸: ۱۵۱/۱۵؛ حقی بروسوی، بی تا: ۱۹۵/۵؛ طوسی، بی تا: ۵۱۴/۶؛ طبری، ۱۴۱۲: ۱۰۴/۱۵؛ مراغی، بی تا: ۸۷/۱۵)

۳	طبیعت	(خطیب عبدالکریم، بی تا: ۵۳۸ / ۸؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۵ / ۱۰۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۶ / ۶۷۳؛ ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۳ / ۴۸۱؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۷ / ۱۰۵)
۴	نیت	(ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۵ / ۱۰۴؛ میدی، ۱۳۷۱: ۵ / ۶۱۳؛ ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۳ / ۴۸۱؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۷ / ۱۰۵)
۵	دین	(ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۶ / ۱۲۹؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۱۲ / ۲۸۲؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۵ / ۱۰۴)
۶	خلق و خوی	(طبرسی، ۱۳۷۲: ۶ / ۶۷۳؛ شبر، ۱۴۰۷: ۴ / ۴۴)

جدول ۲: مفاهیم تفسیری شاکله

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت بر اساس بیان مفسرین «شاکله» در مفاهیم زیر تفسیر شده‌اند: ملکه، دین، مذهب و طریقت، خلقت و طبیعت، نیت، خلق و خوی. با توجه به معانی یاد شده، مدل مفهومی شخصیت به صورت الگوی زیر پیشنهاد می‌گردد.

نگاره: مؤلفه‌های معنایی شاکله (شخصیت)

مفهوم مرکزی نگاره یاد شده، «الهیة الفعلیة» به معنای صورت ظاهری و فعلی است که شامل همه‌ی معانی می‌شود و دیگر معانی مدل، برخی همچون: نیت، ملکه، خلقت و طبیعت جزء مقوّمات و برخی همچون دین، طریقه و مذهب، خلق و خوی از آثار آن است. به آن «ملکه» گفته شده، زیرا تجلی کننده‌ی رفتار و صفات درونی انسان است (طباطبایی ۱۴۱۷: ۳۶۲/۱۳). صفاتی که بعد از تبدیل به «حال»، بر اثر استمرار زیاد، به ملکه مبدل می‌شود (جوادی آملی ۱۳۸۸: ۵۰۳/۱). سپس زمانی که اوصاف برای انسان ملکه شد، سنخیت ذاتی میان شخصیت و رفتار انسان شکل می‌گیرد که می‌توان رفتار انسان را پیش‌بینی کرد (طباطبایی ۱۴۱۷: ۳۶۸/۱۳-۳۶۹).

این که به شخصیت «دین، طریقه و مذهب» اطلاق شده، زیرا منتسبین به معانی یاد شده، خود را به رفتارهایی که از آن منحرف نشوند ملتزم می‌دانند (طبرسی ۱۳۷۲: ۹۰/۴)، علت این که به آن «نیت» اطلاق شده است، به خاطر آن است که انسان با اراده و و نیت خوش اتحاد دارد و لذا در روز حشر، هر انسانی بر مبنای نیت خود پا به عرصه‌ی محشر خواهد گذاشت (کلینی ۱۴۰۷: ۲۰/۵) با نیتی که یا نیک و یا بد است (جوادی آملی ۱۳۸۸: ۵۰۴/۱) از این رو، بر اساس «أَيُّهَا الْمَرْيُ مَأْوَى» (طوسی ۱۴۰۷: ۸۳/۱) و «أَيُّهَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ» (همان، ۸۶/۴)، نیت‌های انسان، شکل‌دهنده‌ی روح رفتارهای انسان است که به دلیل استمرار، تبدیل به ملکه پایدار و ثابت می‌شود. (جوادی آملی ۱۳۸۸: ۵۰۵/۱)

علت این که به شخصیت، «خلق و خوی» گفته شده، چون با رفتارهایی که از یکسری صفات سرچشمه گرفته، انسان، شخصیت اکتسابی پیدا می‌کند که مجموعه‌ای از غرایز درونی و عوامل محیطی در آن تأثیر گذاشته است. (طباطبایی ۱۴۱۷: ۱۹۳/۱۳؛ فضل الله ۱۴۱۹: ۲۱۶/۱۴؛ مصطفوی ۱۴۳۰: ۱۳۱/۶) و اما این که به آن «خلقت و طبیعت» اطلاق شده، زیرا این معنا اشاره به صورت ثانویه انسان دارد که به خاطر رسوخ اندیشه‌ها و تکرار رفتارهای مختلف، در آغاز صفت «عادت» پیدا می‌کند، بعد از آن، به ملکه‌ی نفس تبدیل شده و نفس انسان را به رفتارهای متناسب وادار می‌سازد. (راغب اصفهانی ۱۴۱۲: ۴۶۱)

با عنایت به بررسی یاد شده، می‌توان برداشت کرد که کلمه «شاکله» که مترادف با «شخصیت» گرفته شده است، به معنای ساختاری است که از اجزای گوناگون تشکیل شده است. برخی از آن‌ها در درون انسان، برخی در محیط بیرونی، برخی از مقوّمات و برخی نیز از آثار شخصیت است. ترکیب یاد شده دارای دو ویژگی است. زیرا از سویی در یکدیگر اثر می‌گذارد و از سوی دیگر، هریک از اجزای یاد شده که یک کل منسجم

را به وجود آورده، از استقلال برخوردار است، ولی این ویژگی به این معنا نیست که درون انسان از دو موجود صد در صد مستقل قرار گرفته که همواره در جدال با همدیگر هستند؛ بلکه به این معناست که ابعاد وجودی یک چیز، در عین وحدت داشتن، متکثر نیز هستند و بُعد کثرت آن، با همدیگر در جدال و ستیزند. (مطهری ۱۳۷۳: ۸۰/۱۵)

۲- ریشه‌های شخصیت

از منظر آموزه‌های وحیانی، شخصیت انسان دارای ریشه‌هایی است که هریک نقش مهمی در شکل‌گیری ماهیت انسان و نیز رفتارهای او دارد.

۱-۲- ابعاد مادی و ماورائی

شخصیت دارای دو بُعد مادی و ماورائی است که هر کدام تأثیرات خود را دارد. بُعد مادی شخصیت انسان به طبیعت او اشاره دارد. مقصود از آن، همان کشنده‌ها و حس‌های انسان است که در آیات قرآن کریم هُلُوع (معارج/۱۹)، جَزُوع (إِذَا مَسَّهُ الشُّرُّ جَزُوعًا) (معارج/۲۰)، مَنُوع (وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا) (معارج/۲۱)، قَتُور (وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا) (اسراء/۱۰۰)، ظُلُوم و جهول (إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا) (احزاب/۷۲). جنبه‌ی منفی انسان به این بُعد از شخصیت وی اشاره دارد. دلیل این که صفات یاد شده با انسان همراه است، به خاطر این است که جسم انسان در عالم طبیعت معمولاً با لذت‌های طبیعی همراهی می‌کند و با حس‌های پنجگانه، وهم، خیال و غریزه‌ها به آن سو گرایش پیدا می‌کند. (جوادی آملی ۱۳۸۴: ۱۸۲)، اما بُعد ماورائی انسان از شئون گوناگون مثل فطرت که به انسان آفریده شده از خاک و روح (ص/۷۱-۷۲)، پدیده‌ای که در ابتدای خلقت خود خالی هرگونه علم (نحل/۷۸) بوده و بهره‌مند از سرشت خاص (فطرت توحیدی) شده (روم/۳۰) و گرایش به سمت تقوا و نیز پرهیز از فجور، در فطرت او گذاشته شده (شمس/۸) که در صورت توجه انسان به بُعد فطری، تکامل یافته و به «افق‌علی» و مقام «أو ادنی» صعود می‌کند (نجم/۷-۹) که بالاتر از مقام فرشتگان الهی است. (جوادی آملی ۱۳۸۳: ۱۳۲)

شان دیگر جنبه‌ی ماورائی انسان، «نفس» اوست که خود با توجه به جایگاهی که کسب می‌کند به دسته‌های مختلف تقسیم شده است. گاهی «مسلوه» به مفهوم تزئین نفس است (راغب اصفهانی ۱۴۱۲: ۴۳۷) که زشت را زیبا و زیبا را زشت جلوه می‌دهد؛ گاهی اماره (وَمَا بَرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ) (یوسف/۵۳) است که باعث می‌شود انسان به سمت منکرات کشیده شده و از معروف باز بماند. گاهی لوامه (وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ) (قیامت/۲) است که سبب بیداری وجدان و ملامت‌گری انسان می‌شود و گاهی مطمئننه (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي

فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (فجر/۲۷-۲۸) است که سبب آرامش و طمأنینه می‌شود. (جوادی آملی ۱۳۸۳: ۱۴۳)

شان دیگر بُعد ماورائی، «عقل» انسان است. انسان در زندگی شخصی یا سازمانی خود با دو نوع عقل سروکار دارد. یک نوع آن، شناختی است عاقلانه که رهاورد باور انسان است. اما عقل عملی به نظر میل (میل، ۲۰۰۴: ۳) آن است که انسان بداند چه کاری را می‌خواهد انجام دهد. از منظر دانیل (دانیل، ۲۰۰۰: ۶۸۱-۶۸۳) هر دو عقلانیت نیازمند استدلال است. کارکرد عقل نظری، ایجاد باور درست، ولی کارکرد عقل عملی، تشخیص بهترین عمل جهت رسیدن به هدف است. دو نوع عقل یاد شده در ارتباط باهم هستند و شباهتهایی نیز با یکدیگر دارند. (رفیعی آتانی و سبحانی، ۱۳۹۱: ۸۱)

از منظر قرآن کریم عقل انسان، کانون اصلی فکر، فهم و درک او است و دو کارکرد مهم از ثمرات آن است. یکی فهم و دیگری حکم بر مبنای فهم و درکی که برایش حاصل شده است. (جوادی آملی، ۱۳۸۹: (ب) ص ۱۹۷-۱۹۳) در آموزه‌های وحیانی از عقل با عبارت‌های مختلف مانند علم ﴿يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (مجادله/۱۱)، تفقه ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾ (توبه/۱۲۲؛ اسراء/۳۴)، تعقل ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (يوسف/۲؛ انبياء/۱۰)، تفکر ﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ (روم/۸؛ آل عمران/۱۹۱)، تدبیر ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾ (نساء/۸۲؛ محمد/۲۴) و ادراک ﴿لَا تَذَكَّرُكَ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ (انعام/۱۰۳) یاد شده است.

از شئون دیگر بُعد ماورائی، «قلب» است که مرکز و کانون احساسات و عواطف است (بقره/۲۶۰؛ رعد/۲۸) و برای آن دو کاربرد مهم؛ یکی کاربرد شناختی و ادراک اعم از حصولی و حضوری با کاربری واژه‌هایی مثل عقل، فهم، تدبیر و... (اعراف/۱۷۹؛ حج/۴۶؛ محمد/۲۴) و دیگری کاربرد احساسی و عاطفی با عباراتی مانند احساس اضطراب (نازعات/۸)، حالت غیظ (توبه/۱۵)، حالت خشوع، رافت و لينت (حدید/۱۶)، حالت غفلت (کهف/۲۸)، حالت اثم (بقره/۱۸۳)، ذکر، توجه و انابه (ق/۳۷) ذکر شده است.

از آنچه بیان شد می‌توان برداشت کرد که ویژگی امور مربوط به طبیعت و ماورائی، آن است که از یکسو آفرینش انسان آن را اقتضا دارد و اکتسابی نیستند و از سوی دیگر، در همه‌ی افراد وجود دارند و قابل تبدیل و تغییر نیستند. (جوادی آملی ۱۳۸۴: (أ) ۲۱)

معمولاً آیاتی که به نگوهِش انسان پرداخته، مربوط به جنبه‌ی طبیعت انسان و آیاتی که به ستایش او پرداخته، مربوط به امور ماورائی انسان می‌شود. (همان، ۲۴)

۲-۲- محیط قابل کنترل و غیر قابل کنترل

انسان به دلیل این که به صورت فطری اجتماعی است، به ناچار در محیطی زندگی می‌کند که برخی از امور، مربوط به محیط تحت سیطره و کنترل وی است و او می‌تواند به کاربست شیوه‌های مختلف، خود را از گزند چالش و مسائل حفظ کند. مقصود از محیط قابل کنترل، همان محیط بیرونی است که انسان مختار، نه برای فعالیت‌های زندگی روز مره خود، بلکه به منظور رشد و نمو آن را برگزیده و دارای گستره وسیع است، اما برخی از محیط‌های خارج از دایره‌ی کنترل انسان از زمان انعقاد نطفه تا پایان زندگی انسان، او را در بر گرفته و ممکن است از آن تأثیر پذیرد. (جمعی نویسندگان ۱۳۷۴: ۲۱۹) عوامل گوناگون مثل وراثت، محیط کودکی، اجتماع، فرهنگ‌ها و سنت‌های حاکم بر جامعه بر آن تأثیر می‌گذارد و ممکن است سبب انتقال برخی از نقایص و ویژگی‌هایی مانند رنگ پوست، قد و قامت، چشم و... شود و یا ممکن است برخی از مفاسد و خصلت‌های روحی از انسان به فرزندان او انتقال یابد. (جوادی آملی ۱۳۸۹: ۲/۲۴۵) انتقال از دو راه ممکن است صورت پذیرد؛ یا از طریق تکوین و خصوصیتی است که در اندرون نطفه ضبط شده و به صورت ناخودآگاه به فرد انتقال یابد و یا از طریق تشریع و آموزش و تربیت آگاهانه به وسیله والدین و دیگر متولیان تربیت انسان صورت گیرد که سبب به وجود آمدن انسان‌های شایسته و ناشایست می‌شود و در آیات متعدد (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ) آل عمران/۳۳ و نیز ر.ک: ۳۴ و ۳۷؛ تحریم/۶؛ مریم/۲۸) به آن اشاره شده است.

پس هرچند دانش مدیریت که مشحون از روش اثبات‌گرایی، تجربه‌گرایی و ماده‌گرایی است، راه دست یازیدن به شخصیت انسان را مبتنی بر مطالعات تجربی می‌داند، از این‌رو، منکر مباحث مربوط به متافیزیک و ماورائی را در شناخت انسان مؤثر ندانسته (استیونس، ۱۳۶۳: ۱۵۴) و فقط به بُعد مادی انسان تمرکز کرده است. در حالی که قرآن کریم، نگاه بسیار دقیق و ظریف به ابعاد وجودی انسان و شخصیت او کرده و هر دو بُعد را در تکوین و شناخت شخصیت انسان مؤثر می‌داند. هم بُعد مادی و هم بُعد ماورائی و نیز محیط‌های قابل کنترل و غیر قابل کنترل را در چیستی و چگونگی شخصیت انسان دخیل دانسته است. چه این که در سوره اعراف نقش محیط قابل کنترل در رفتارهای انسان را به صورت لطیفی بیان می‌کند: (وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا) (اعراف/۵۸)؛ سرزمین پاکیزه و شیرین، گیاهش به فرمان پروردگار می‌روید؛ اما سرزمین‌های بد طینت (و شوره‌زار)، جز گیاه ناچیز و بی‌ارزش، از آن نمی‌روید». در این آیه انسان‌های مؤمن و کافر به گیاهان تشبیه

شده‌اند و محیط زندگی آنها به زمین‌های شور و شیرین؛ محیط مؤمن در این که مبتنی به اندیشه ایمانی و رفتارهایش مطابق با موازین الهی است به زمین مستعد که چون باران بر آن بارد، صلاحیت پرورش انواع گیاهان شیرین را دارد تشبیه شده و محیط کافر، در این که مبتنی بر اندیشه کفر و رفتارهایش خلاف موازین است به زمین شوره زار تشبیه شده که هر چه باران بر آن بارد، صلاحیت پرورش هیچ گیاهی را ندارد. فخر رازی ۱۴۲۰: ۲۹۱/۱۴؛ ابوالفتوح رازی ۱۴۰۸: ۲۳۳/۸ یعنی در یک محیط آلوده، پرورش انسان‌های پاک مشکل است هر چند تعلیمات قوی و مؤثر باشد، همان گونه که قطرات حیات‌بخش باران، هرگز در شوره زار سنبل نمی‌رویند. (مکارم شیرازی ۱۳۸۷: ۱۵۲/۱)

نتیجه

با توجه به بررسی صورت گرفته نتایج زیر به دست آمد:

۱. از نگاه قرآن کریم، مترادف واژه‌ی شخصیت، کلمه «شاکله» است که برای دست یازیدن به حقیقت آن، نظرات اهل لغت و مفسرین بررسی گردید و مفاهیم مختلفی برای آن ذکر و دلایل هر یک از ابعاد آن ذکر شد.
۲. مشخص گردید شخصیت و به تعبیر قرآن کریم شاکله به عنوان بنیان و ریشه و سبب رفتارهای انسان است که با توجه به عرصه‌های رشد و نمو خود، شکل دهنده‌ی رفتارهای شایسته و ناشایست انسان می‌شود.
۳. بیان گردید که میان بررسی علوم رایج و قرآن در تبیین حقیقت شخصیت با وجود اشتراکاتی، افتراقات زیادی وجود دارد. زیرا دانش مدیریت تنها به بُعد مادی انسان توجه کرده، در حالی که قرآن افزون به توجه به بُعد مادی، ابعاد ماورائی و محیط‌های قابل کنترل و غیر قابل کنترل را نیز در تکوین شخصیت انسان مؤثر دانسته است.
۴. گفته شد که از بین زمینه‌های درونی و بیرونی شخصیت، ابعاد مادی و ماورائی و نیز محیط غیر قابل کنترل، غیر اکتسابی؛ اما بسترآفرین و زمینه‌ساز و نقش‌آفرینی آنها به صورت بالقوه و اقتضائی است. محیط قابل کنترل و رفتارهای اختیاری انسان، اکتسابی و سازنده شخصیت بالفعل می‌باشد که تبیین، تغییر، تعدیل، کنترل و پیش‌بینی رفتار وابسته به آنها است. برآیند تعامل ابعاد درونی و بیرونی، سه نوع شخصیت مؤمن، منافق و کافر است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب (۱۴۲۲): «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز»، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹): «تفسیر القرآن العظیم»، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴): «لسان العرب»، بیروت: دارالفکر، چاپ سوم.
۴. أبوالبقاء، آیوب بن موسی الحسینی الکفوی (۱۴۱۹): «الکلیات»، بیروت: مؤسسه الرساله.
۵. ابوالحسن، احمد بن فارس بن زکریا (۱۴۰۴): «معجم مقاییس اللغة»، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۶. أبو هلال العسكري (۱۴۱۲): «الفروق اللغویه»، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۷. ابوحیان، محمد بن یوسف (۱۴۲۰): «البحر المحیط فی التفسیر»، بیروت: دار الفکر.
۸. اتکینسون هلیگارد، ریتا ال (۱۳۸۴): «زمینه روان شناسی»، ترجمه محمد تقی براهنی، تهران: کتاب صنوبر.
۹. احمدی، علی اصغر (۱۳۹۱): «روان شناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی»، تهران: امیر کبیر، چاپ نهم.
۱۰. استوتزل، ژان (۱۳۸۵): «روان شناسی اجتماعی»، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: سمت.
۱۱. استیونس، لسل (۱۳۶۳): «هفت نظریه درباره طبیعت انسان»، ترجمه بهرام محسن پور، تهران: علامه طباطبائی.
۱۲. آلن، آ. راس (۱۳۷۸): «روان شناسی شخصیت»، ترجمه سیاوش جمالفر، تهران: روان.
۱۳. آلوسی سید محمود (۱۴۱۵): «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم»، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۴. بدالعلی پور، آرش و بساکه اسماعیل (۱۳۹۹): «شخصیت شناسی و ارتباط آن در رفتار سازمانی»، تهران: پنجمین کنفرانس بین المللی نوآوری و تحقیق در علوم تربیتی، مدیریت و روان شناسی.
۱۵. تمیمی آمیدی، عبدالواحد (۱۴۱۰): «فرار الحکم ودرر الکلم»، تصحیح سید مهدی رجایی، قم: دارالکتب الاسلامی.
۱۶. ثعلبی نیشابوری، ابو اسحاق احمد بن ابراهیم (۱۴۲۲): «الکشف و البیان عن تفسیر القرآن»، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۷. جاسبی، عبدالله و نوربخش لنگرودی، محسن (۱۳۷۶): «مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام»، مجله اقتصاد و مدیریت: ۲۰-۵.
۱۸. جلالی، مهدی (۱۳۴۷): «روان شناسی کودک»، تهران: امیر کبیر، چاپ چهارم.
۱۹. جمعی از نویسندگان (۱۳۷۴): «روان شناسی رشد (۱) با نگرش به منابع اسلامی»، تهران: سمت.
۲۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵): «تسنیم، تفسیر قرآن کریم»، قم: اسراء، چاپ پنجم.
۲۱. _____، (۱۳۸۳): «توحید در قرآن»، قم: اسراء.
۲۲. _____، (۱۳۸۴(ب)): «فطرت در قرآن»، قم: اسراء، چاپ سوم.
۲۳. _____، (۱۳۸۴(ب)): «حیات حقیقی انسان در قرآن»، قم: اسراء، چاپ دوم.
۲۴. _____، (۱۳۸۹(ا)): «ادب فنای مقربان»، قم: اسراء، چاپ هفتم.
۲۵. _____، (۱۳۸۹(ب)): «تفسیر انسان به انسان»، قم: اسراء، چاپ پنجم.
۲۶. _____، (۱۳۸۹(ج)): «جامعه در قرآن»، قم: اسراء، چاپ سوم.
۲۷. _____، (بی تا): «سروش هدایت»، قم: اسراء، چاپ پنجم.
۲۸. حقی بروسوی اسماعیل (بی تا): «تفسیر روح البیان»، بیروت: دارالفکر.
۲۹. حقانی، ابوالحسن (۱۳۸۹): «روان شناسی کاربردی»، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ اول.
۳۰. خطیب عبدالکریم (بی تا): «التفسیر القرآنی للقرآن»، بیروت: دار الفکر العربی.
۳۱. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷): «لغت نامه دهخدا»، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم.
۳۲. رابینز، استیف پی (۱۳۸۵): «رفتار سازمانی: مفاهیم، نظریه ها و کاربردها»، ترجمه علی پارسیان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی، چاپ نهم.
۳۳. رازی حسین بن علی (۱۴۰۸): «روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن»، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.
۳۴. راجرز، کارل (۱۳۷۰): «گروه های رویارویی: بحثی در روان درمانی گروهی»، ترجمه ی فرهاد ماهر، تهران: رشد.
۳۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲): «مفردات ألفاظ القرآن»، بیروت: دار القلم.

۳۶. رضاییان، علی و نیسیانی، علی عبداللهی (۱۳۹۲): «چشم‌انداز مدیریت دولتی»، شماره ۱۶: ۱۱۳-۸۹.
۳۷. رضائیان، علی (۱۳۸۱): «مبانی مدیریت رفتار سازمانی»، تهران: سمت، چاپ سوم.
۳۸. ————— (۱۳۸۷): «مبانی سازمان و مدیریت»، تهران: سمت.
۳۹. رفیعی آثانی، عطاءالله و حسن سبحانی (۱۳۹۱): «علوم انسانی اسلامی به مثابه کاشفیت عقلانی»، حکمت اسراء، شماره ۱۲.
۴۰. زحیلی، وهبة بن مصطفى (۱۴۱۸): «التفسير المنير في العقيدة و الشريعة و المنهج»، بيروت: دار الفكر المعاصر، چاپ دوم.
۴۱. ساعتچی، محمود (۱۳۷۵): «روانشناسی کاربردی برای مدیران در خانه، مدرسه و سازمان (با تاکید بر مباحث روان شناسی صنعتی و بالینی)»، تهران: موسسه نشر و ویرایش، چاپ دوم.
۴۲. سالاری فر، محمدرضا؛ سید مهدی موسوی اصل، محمد دولتنخواه و محمدصادق شجاعی (۱۳۹۰): «بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی»، تهران: سمت، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دوم.
۴۳. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله (۱۴۱۹): «ارشاد الاذهان الى تفسير القرآن»، بيروت: دار التعارف للمطبوعات.
۴۴. شاملو، سعید (۱۳۷۴): «مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت»، تهران: رشد.
۴۵. شبر، سید عبدالله (۱۴۰۷): «الجواهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین»، کویت، مکتبه الألفین.
۴۶. شعاری نژاد، علی اکبر (۱۳۸۵): «نگاه نو به روانشناسی انسان سالم (سفری کوتاه در شخصیت انسان)»، تهران: انتشارات اطلاعات.
۴۷. شفیع آبادی، عبدالله (۱۳۶۵): «نظریه مشاوره و روان درمانی»، تهران: بی‌نا.
۴۸. شولتز، دوان (۱۳۸۹): «نظریه‌های شخصیت»، ترجمه یوسف کریمی و همکاران، تهران: ارسباران، چاپ هفتم.
۴۹. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷): «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین، چاپ پنجم.
۵۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۳): «مجمع البیان فی تفسیر القرآن»، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم.
۵۱. طبری، ابو جعفر محمد بن جریر (۱۴۱۲): «جامع البیان فی تفسیر القرآن»، بیروت: دار المعرفه.
۵۲. طریحی، فخر الدین (۱۴۱۶): «مجمع البحرین»، تهران: کتابفروشی مرتضوی، چاپ سوم.
۵۳. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۰۷): «تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)»، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
۵۴. طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا): «التبیین فی تفسیر القرآن»، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵۵. عباس نژاد، محسن (۱۳۸۵): «قرآن و طب»، مشهد: موسسه انتشاراتی بنیاد پژوهشهای قرآنی حوزه و دانشگاه.
۵۶. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰): «مفاتیح الغیب»، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم.
۵۷. فرامرزی، عبدالرحمان (۱۳۸۸): «انواع تیپ‌های شخصیتی در قرآن»، سنجند: انتشارات کردستان، چاپ دوم.
۵۸. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰): «کتاب العین»، قم: هجرت، چاپ دوم.
۵۹. فضل الله، سید محمد حسین (۱۴۱۹): «تفسیر من وحی القرآن»، بیروت: دار الملائک للطباعة و النشر، چاپ دوم.
۶۰. فیومی، احمد (بی‌تا): «المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی»، قم: منشورات دار الرضی.
۶۱. قلی پور، آرین (۱۳۸۰): «جامعه‌شناسی سازمانها: رویکرد جامعه‌شناختی به سازمان و مدیریت»، تهران: سمت.
۶۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷): «الکافی»، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۶۳. کریمی، یوسف (۱۳۷۸): «روان‌شناسی شخصیت»، تهران: مؤسسه نشر ویرایش.
۶۴. لازاروس، ریچارد (۱۹۸۱م): «الشخصیة»، ترجمه سید محمدغنیم و مراجعه محمد عثمان نجاتی، بیروت: دارالشرق.
۶۵. مازلو، آبراهام (۱۳۶۷): «انگیزش و شخصیت»، ترجمه احمد رضوانی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۶۶. ————— (۱۳۷۱): «افق‌های والا تر از فطرت انسان»، ترجمه‌ی احمد رضوانی، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ دوم.
۶۷. مان، نرمان ل (۱۳۴۹): «اصول روان‌شناسی»، ترجمه محمود صناعتی، تهران: نشر اندیشه، چاپ هفتم.
۶۸. ماهینی، سلمان، فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۴): «دلالت‌های تربیتی مفهوم قرآنی «شاکله» بر اساس رهیافت علامه طباطبایی در تفسیر المیزان»، دوفصلنامه پژوهشی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، سال سوم، شماره ۴.
۶۹. مای لی و روبرتو (۱۳۸۰): «ساخت، پدیدآیی و تحول شخصیت»، ترجمه محمود منصور، تهران: دانشگاه تهران.

۷۰. محسنی، منوچهر (۱۳۷۵): «جامعه‌شناسی عمومی»، تهران: نشر کتابخانه طهوری، چاپ دوم.
۷۱. محمدزاده، عباس و مهرزبان، آرمن (۱۳۷۵): «رفتار سازمانی، نگرش اقتضایی»، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
۷۲. مراغی احمد بن مصطفی (بی تا): «تفسیر المراغی»، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۷۳. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰): «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ سوم.
۷۴. مطهری، مرتضی (۱۳۸۶): «پانزده گفتار»، تهران: صدرا، چاپ هفتم.
۷۵. ————— (۱۳۷۳): «مجموعه آثار»، تهران: انتشارات صدرا.
۷۶. معین، محمد (۱۳۷۵): «فرهنگ فارسی (متوسط)»، تهران: امیرکبیر، چاپ دهم.
۷۷. مغنیه، محمد جواد (۱۴۲۴): «تفسیر الکاشف»، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۷۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷): «اخلاق در قرآن (اصول مسائل اخلاقی)»، قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب.
۷۹. منطقی، محسن و دیگران (۱۳۹۸): «فهم رفتار سازمانی مبتنی بر فقه»، نشریه مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۷، ش ۲.
۸۰. مورهد، گریفین (۱۳۸۸): «رفتار سازمانی»، ترجمه سیدمهدی الوانی و غلامرضا معمارزاده، تهران: مروارید.
۸۱. موسوی جلال، زهرا و ملکی یدالله (۱۳۹۳): «شاخصه‌های رفتار سازمانی از نگاه قرآن»، دومین کنفرانس بین المللی مدیریت اقتصاد و علوم.
۸۲. مبینی، احمد بن محمد (۱۳۷۱): «کشف الأسرار و عدة الأبرار»، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم.
۸۳. نجاتی، محمد عثمان (۱۳۸۸): «قرآن و روان‌شناسی»، ترجمه عباس عرب، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ هشتم.
۸۴. نیک‌صفت، ابراهیم (۱۳۸۲): «بررسی تطبیقی روش‌شناسی نظریه‌پردازان شخصیت کامل در غرب و اسلام»، پایان نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده).
۸۵. نیک‌صفت، ابراهیم (۱۳۸۶)، «روش‌های سنجش شخصیت از نگاه دین و روان‌شناسی»، دو فصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی، سال اول، شماره ۱.
۸۶. هاینز وی ریچ، و هرولد کونتز (۱۳۸۸): «اصول مدیریت (چشم‌انداز جهانی)»، ترجمه علی پارسائیان، تهران: ترمه.
۸۷. واسطی، زبیدی، حنفی، محب‌الدین، سید محمد مرتضی حسینی (۱۴۱۴): «تاج العروس من جواهر القاموس»، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
۸۸. وطن‌دوست، رضا و جواد ابروانی (۱۳۹۰): «شخصیت متعادل و رفتار معتدل»، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ پنجم.
۸۹. ویتن، وین (۱۳۸۹): «روان‌شناسی عمومی»، ترجمه و تلخیص یحیی سید محمدی، تهران: نشر روان.
۹۰. یان کریستنسن، هاگ واکتر، سباستین هالیدی (۱۳۸۵): «روان‌شناسی عمومی»، ترجمه رحیم میردریگوندی، ابوالقاسم بشیری، جمشید مطهری، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

منابع لاتین:

91. Kahneman, Daniel "A psychological point of view: Violations of rational rules as a diagnostic of mental processes". The Behavioral and Brain Sciences 23: 681-683, 2000
92. Louis A. Allen, 32- Management and organization, 1958
93. Mele, Alfred R. and Rawling, "Introduction: Aspects of rationality". In A.R. Mele and P. Rawling (eds.), 2004, p3
94. Rapaka Satya Raju, R. Parthasarathy, Management Text And Cases, 2006, p82
95. salwa awa (2006), textual relations in the qur'an relevance, coherence, structure, Routledge Studies in the Qur'an. Routledge: London and Newyork

References

The Holy Quran

1. Ibn Atiyah of Andalusia Abdul Haqq bin Ghalib, (2001 AD), Al-Muharrar Al-Wajiz in the interpretation of the beloved book, Dar al-Kitab al-Alamiya, Beirut.
2. Ibn Kathir, Ismail Ibn Umar, (1998 AD), Tafsir Al-Quran Al-Azeem, Dar Al-Kitab Al-Alamiya, Beirut.
3. Ibn Manzoor, Abu al-Fadl, Jamal al-Din, Muhammad ibn Mokram, (1994 AD), Lisan Al-Arab, Dar al-Fikr, Beirut.
4. Abu al-Baqaa Ayub bin Musa Al-Husseini Al-Kufi, (1998 AD), Al-Kaliyat, Fasl Al-Ain, Al-Risala Foundation, Beirut.
5. Abu al-Hussein, Ahmad ibn Faris ibn Zakaria, (1984 AD), Dictionary of Comparative Language, Publications of the Office of Islamic Propaganda of the Seminary of Qom, Qom.
6. Abu Hilal al-Askari, (1992 AD), Al-Farooq al-Lughawiya, Islamic Publishing Institute, Qom.
7. Abu Hayyan, Muhammad ibn Yusuf, (1999 AD), Al-Bahr Al-Mohit fi Al-Tafsir, Dar al-Fikr, Beirut.
8. Atkinson Heligard, Rita L., (2005 AD), Introduction to Psychology, translated by Mohammad Taghi Brahani, Sanobar book, Tehran.
9. Ahmadi, Ali Asghar (2012 AD), Personality Psychology from an Islamic Perspective, Ninth Edition, Tehran, Amirkabir.
10. Stutzel, Jean, (2006 AD), Social Psychology, translated by Ali Mohammad Kardan, Samat, Tehran.
11. Stevenson, Leslie, (1984 AD), Seven Theories about Human Nature, translated by Bahram Mohsenpour, Allameh Tabatabai, Tehran.
12. Allen, A. Ross, (1999 AD), Personality Psychology, translated by Siavash Jalmalfar, Ravan, Tehran.
13. Alusi Sayyid Mahmud, (1995 AD), Roh Al-Maani fi Tafsir Al-Quran Al-Azim, Dar al-Kitab al-Alamiya, Beirut.
14. Badal Alipour, Arash and Basak, Ismail, (2020 AD), Personality and its relationship in organizational behavior, Fifth International Conference on Innovation and Research in Educational Sciences, Management and Psychology, Tehran
15. Tamimi Amidi, Abdul Wahed (1990AD), Ghorar al-Hakam wa Dorar al-Kalam, correction, Seyyed Mehdi Rajaei, Qom, Islamic Library.
16. Thalabi Neyshabouri Abu Ishaq Ahmad Ibn Ibrahim (2001 AD), Al-Kashf wa Al-Bayan an Tafsir Al-Qur'an, Dar Al-Ihyaa Al-Tarath Al-Arabi, Beirut.
17. Jasbi, Abdullah and Mohammad Nourbakhsh Langroudi, Mohsen (1997 AD) Principles of human behavior from the perspective of Islam, Journal of Economics and Management: 5-20.
18. Jalali, Mehdi (1968 AD), Child Psychology, Fourth Edition, Tehran, Amirkabir.
19. A group of writers, (1995 AD), Developmental Psychology (1) with an attitude towards Islamic sources, Samat, Tehran.
20. Javadi Amoli, Abdullah (2006 AD), Tasnim, Tafsir of the Holy Quran, fifth edition, Qom, Esra '.
21. -----, (2004 AD), Tawhid in the Quran, Isra ', Qom.
22. -----, (2005AD), Nature in the Quran, Javadi Amoli, Abdullah, Esra ', Qom, III.
23. -----, (2005 AD), The real life of man in the Qur'an, Esra ', Qom, II.
24. -----, (2010 AD), Adab Fana Moghrebani, Esra ', Qom, seventh.
25. -----, (2010 AD), Interpretation of man to man, captivity, Qom, fifth.
26. -----, (2010 AD), Society in the Quran, Esra ', Qom, III.
27. -----, (no date), Soroush Hedayat, Esraa, Qom, V.

28. Haqi Brusoi Ismail, (no date), Tafsir Ruh al-Bayyan, Dar al-Fikr, Beirut.
29. Haqqani, Abolhassan (2010 AD), Applied Psychology, First Edition, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute.
30. Khatib Abdul Karim, (no date), Tafsir Al-Quran for Quran, Dar Al-Fikr Al-Arabi, Beirut.
31. Dehkhoda, Ali Akbar (1998 AD), Dehkhoda Dictionary, Second Edition, Tehran, University of Tehran Publishing and Printing Institute.
32. Robbins, Stephen P., (2006 AD), Organizational Behavior: Concepts, Theories and Applications, translated by Ali Parsaiyan and Mohammad Arabi, Cultural Research Office, Tehran, ninth.
33. Rogers, Carl, (1991 AD), Coping groups: A discussion in group psychotherapy, translated by Farhad Maher, Roshd, Tehran.
34. Ragheb Isfahani, Hussein Ibn Muhammad, (1992 AD), Dictionary of the words of the Qur'an, Dar al-Qalam, Beirut.
35. Rezaeian, Ali and Nisyani, Ali Abdollahi, (2013 AD), Perspectives on Public Management, No. 16: 113-89.
36. Rezaeian, Ali, (2002 AD), Fundamentals of Organizational Behavior Management, Samat, Tehran, III.
37. Rezaeian, Ali, (2008 AD), Fundamentals of Organization and Management, Samat, Tehran.
38. Raffei Atani, Ataullah and Hassan Sobhani (2012 AD), "Islamic Humanities as a Rational Discovery", Hekmat Esra ', No. 12.
39. Zohili Wahba Ibn Mustafa, (1998 AD), Tafsir Al-Munir fi Al-Aqidehwa Alsharieh wa Al-Manhaj, Dar al-Fikr al-Maasir, Beirut, II.
40. Saatchi, Mahmoud, (1996 AD), Applied Psychology for Managers at Home, School and Organization (with Emphasis on Industrial and Clinical Psychology), Institute of Publishing and Editing, Tehran, II.
41. Salarifar, Mohammad Reza (2011 AD), Seyed Mehdi Mousavi Asl, Mohammad Dolatkah and Mohammad Sadegh Shojaei, Mental Health with an Attitude Towards Islamic Sources, Second Edition, Tehran, Samat, Seminary and University Research Institute.
42. Sabzwari Najafi Muhammad ibn Habibullah, (1999 AD), Guidance of the Minds on the Interpretation of the Qur'an, Dar al-Ta'rif for Press, Beirut.
43. Shamloo, Saeed, (1995 AD), Schools and Theories in Personality Psychology, Roshd, Tehran.
44. 46. Shubar Sayyid Abdullah, (1987 AD), Al-Jawhar Al-Thameen in the Interpretation of Al-Mubin Book, Al-Alfin Library, Kuwait..
45. Shaarinejad, Ali Akbar, (2006 AD), A New Look at the Psychology of a Healthy Human (A Short Journey into Human Personality), Information Publications, Tehran.
46. Shafiabadi, Abdullah, (1986 AD), Theory of counseling and psychotherapy, Bina, Tehran.
47. Schultz, Dovan, (2010 AD), Personality Theories, translated by Yousef Karimi et al., Arasbaran, Tehran, 7th.
48. Tabatabai, Sayyid Muhammad Hussein, (1997 AD), Al-Mizan in the Interpretation of the Qur'an, Islamic Publications Office of the Society of Teachers, Qom, Fifth
49. Tabarsi, Fadl Ibn Hassan, (1993 AD), Majmaa Al-Bayan in the Interpretation of the Qur'an, Nasser Khosrow Publications, Tehran, III.
50. Tabari Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir, (1992 AD), Jamea Al-Bayan in the nterpretation of the Qur'an, Dar al-Ma'rifah, Beirut.
51. Toraihi, Fakhr al-Din, (1996 AD), Majmaa Al-bahrain, Mortazavi Bookstore, Tehran, III.

52. Tusi, Muhammad ibn al-Hassan, (1987 AD), Tahdhib al-Ahkam (Research of Kharsan), Islamic Library, Tehran, fourth.
53. Tusi, Muhammad ibn Hassan, (no date), Al-Tebyan in the interpretation of the Qur'an, Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi, Beirut.
54. Abbasnejad, Mohsen, (2006 AD), Quran and Medicine, Publishing Institute of Quranic Research Foundation and University, Mashhad.
55. Fakhr al-Razi, Muhammad ibn Umar, (1999 AD), Mafatih Al-qaib, Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi, Beirut, III.
56. Faramarzi, Abdolrahman (2009 AD), Types of personality types in the Quran, second edition, Sanandaj, Kurdistan Publications.
57. Farahidi, Khalil Ibn Ahmad, (1989 AD), Kitab al-Ain, Hijrat, Qom, II.
58. Fadlullah Sayyid Muhammad Hussein, (1998 AD), (Interpretation of the revelation of the Qur'an), Dar al-Malak for printing and publishing, Beirut, II.
59. Fayumi, Ahmad ibn Muhammad al-Muqari, (no date),
60. The Holy Quran, (1998 AD), translated by Nasser Makarem, Dar Al-Quran Al-Karim Publications, Qom, III.
61. Gholipour, Arian, (2001 AD), Sociology of Organizations: A Sociological Approach to Organization and Management, Samat, Tehran.
62. Kolini, Muhammad ibn Ya'qub, (1987 AD), Al-Kafi (I-Islamic), Dar al-Kitab al-Islamiya, Tehran.
63. Karimi, Yousef (1999 AD), Personality Psychology, Tehran, Editing Publishing Institute.
64. Lazarus, Richard (1981 AD), Personality, translated by Seyyed Mohammad Ghanim and the reference of Mohammad Osman Nejati, Beirut, Dar al-Sharq.
65. Maslow, Abraham, (1988 AD), Motivation and personality, translated by Ahmad Rezvani, Astan Quds Razavi, Mashhad.
66. Maslow, Abraham, (1992 AD), Horizons higher than human nature, Abraham, translated by Ahmad Rezvani, Astan Quds Razavi, Mashhad, II.
67. Mann, Norman L (1970 AD), Principles of Psychology, translated by Mahmoud Sanaei, seventh edition, Tehran, Andisheh Publishing.
68. Mahini, Salman, Faramarz Gharamaleki, Ahad, (2015 AD), Educational Implications of the Quranic Concept of "Shakleh" Based on Allameh Tabatabai's Approach in (Tafsir Al-Mizan), Bi-Quarterly Journal of Educational Sciences from the Perspective of Islam, Third Year, No. 4.
69. Mai Lee and Roberto, (2001 AD), Construction, Emergence and Personality Transformation, translated by Mahmoud Mansour, University of Tehran, Tehran.
70. Mohseni, Manouchehr (1996 AD), General Sociology, Second Edition, Tehran, Tahoori Library Publishing.
71. Mohammadzadeh, Abbas and Mehrojan, Armen, (1996 AD), Organizational Behavior, Contingent Attitude, Allameh Tabatabaei University Press, Tehran.
72. Maraghi Ahmad Ibn Mustafa, (no date), (Tafsir Al-Maraghi), Darahiyah Al-Tarath Al-Arabi, Beirut.
73. Mustafawi, Hassan, (2009 AD), (Research in the words of the Holy Quran), Dar Al-Kitab Al-Almiya, Beirut, III.
74. Motahari, Morteza (2007 AD), Fifteen Speeches, seventh edition, Tehran, Sadra.
75. Motahari, Morteza, (1994 AD), Collection of works, Sadra Publications, Tehran.
76. Moin, Mohammad (1996 AD), Farhang-e Farsi (intermediate), tenth edition, Tehran, Amirkabir.
77. Mughniyeh, Mohammad Javad, (2003 AD), Tafsir al-Kashif, Dar al-Kitab al-Islamiya, Tehran.

78. Makarem Shirazi, Nasser, (2008 AD), Ethics in the Qur'an (Principles of Ethical Issues), Imam Ali Ibn Abi Talib (AS) Publications, Qom.
79. Manteghi, Mohsen et al., (2019 AD), Understanding Organizational Behavior Based on Jurisprudence, Journal of Organizational Culture Management, Volume 17, Issue 2.
80. Morhad / Griffin, (2009 AD), Organizational Behavior, translated by Seyed Mehdi Alvani, Gholamreza Memarzadeh, Morvarid, Tehran.
81. Mousavi Jalal, Zahra and Maleki Yadollah, (2014 AD), Characteristics of Organizational Behavior from the Perspective of the Quran, The Second International Conference on Management, Economy and Science.
82. Meybodi, Ahmad Ibn Mohammad, (1992 AD), Discovering the secrets and the number of secrets, Amir Kabir Publications, Tehran, V.
83. Nejati, Mohammad Osman (2009 AD), Quran and Psychology, translated by Abbas Arab, eighth edition, Mashhad, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
84. Niksefat, Ebrahim, (2003 AD), A Comparative Study of the Methodology of Perfect Personality Theorists in the West and Islam, Master Thesis (unpublished).
85. Niksefat, Ebrahim, (2007 AD), "Methods of measuring personality from the perspective of religion and psychology", two quarterly journals of Islamic studies and psychology, first year, No. 1, Qom.
86. Heinz W. Rich, and Herold Koontz, (2009 AD), Principles of Management (Global Perspective), translated by Ali Parsaian, Termeh, Tehran.
87. Wasiti, Zubaydi, Hanafi, Moheb al-Din, Sayyid Muhammad Murtadha Hussein, (1994 AD), The crown of the bride from the jewel of the dictionary, Dar al-Fikr for printing, publishing and distribution, Beirut.
88. Watandoost, Reza and Javad Irvani (2011 AD), Balanced Personality and Moderate Behavior, Fifth Edition, Mashhad, Razavi University of Islamic Sciences.
89. Witten, Wayne, (2010 AD), General Psychology, translated and summarized by Yahya Seyed Mohammadi, Tehran, Ravan Publishing.
90. Jan Christensen, Hog Wagner, Sebastian Halliday, (2006 AD), General Psychology, translated by Rahim Mirdrikundi, Abolghasem Bashiri, Jamshid Motahari, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom.
91. Kahneman, Daniel (2000 AD), "A psychological point of view: Violations of rational rules as a diagnostic of mental processes". The Behavioral and Brain.
92. Louis A. Allen, (1958 ad), Management and organization.
93. Mele, Alfred R. and Rawling, (2004 AD) "Introduction: Aspects of rationality". In A.R. Mele and P.Rawling (eds.).
94. Rapaka Satya Raju, R. (2006 AD) , Parthasarathy, Management Text And Cases.
95. salwa awa(2006 AD) ,textual relations in the qur'an relevance ,coherence ,structure , Routledge Studies in the Qur'an. Routledge: London and Newyork